

Момот Неля Миколаївна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (Київ)

**Інтелектуальний феномен Є. Маланюка - публіциста: коментарі до
«Нотатника» (із записів 1953 р.)**

У статті зроблено коментарі до записів Є. Маланюка 1953 р., які він опублікував у «Віснику ООЧСУ». Зроблено акцент на недослідженій публіцистиці письменника, цінній у змістовому плані та колоритній за художньою вартістю. Зроблено висновок про високу інтелектуальну складову історичних, політичних, культурологічних розмислів автора. Зазначено глибоку аналітику зокрема процесів українізації та русифікації в Україні періоду 1921 - 1929 рр.

Ключові слова: публіцистичний дискурс, емоційний компонент, риторика, рефлексія, національний світогляд, українізація, русифікація.

This article describes the comments to Ye. Malaniuk's notes 1953, which he has published in the "Visnyk ODFFU". Unexplored publicistic of a writer is emphasized, which is valuable in a meaningful way and racy in an art worth. High intellectual continuent of historical, political and culturological thought of author are concluded. The deep analytics of process of Ukrainization and Russification in Ukraine 1921-1929 is also indicated. Notes 1953 are commented, which were the answer to some social and political Ukrainian issues, that have been actualized after Stalin's death. Malaniuk was attracted by odious men, in particular O. Kerenskyi and F. Hladkov, activities of whom were connected not only with Russia but also with Ukraine. The writer's discussion with opponents is reflected. It is indicated that Malaniuk as a member of 1917-1920 events points on mistakes and

miscalculations of Bolsheviks. Publicistic is determined as a tactical response to the event, which in the same way calls a reader's response. That's why it is concluded that exactly a form of posts in "Visnyk" became that sources from which the social thought of Malaniuk has appeared, his position of Ukrainain-fighter, whom he stayed during the life. Quoting the opponent he debates with him, speaks, convincing by facts, he proves his own position. Art details are there in the text – strokes, details with a help of which Malaniuk tries brightly to play the social picture to be more convincing, to fill logical proofs in. Posts neatly, shortly and keenly depict the problem, add them material character. It was in Malaniuk's life style position – not to be aside, not to be indifferent to the fate of Ukrainians. The content of publicistic is to estimate the social phenomenon, to show its comprehension. And Malaniuk reaches it. His thoughts are needed further explorings because it is not something material, it is a logic of judgements, which help to describe current things.

Key words: publicistic discourse, emotional component, rhetoric, reflection, national outlook, Ukranization, Russification.

Постановка проблеми. Українська публіцистика, створена відомими емігрантами, сьогодні може відкрити не тільки багато сторінок історії чи пролити світло на важливі події, а й створює тло, на якому чітко відбивається формування суспільної свідомості на зламі епох. Таким феноменом нині є мемуаристика комунізму, довгі роки насадженого і в Україні, яка значно віддалила українське суспільство від мрії про незалежне існування та й взагалі притлумила український дух. Представники того періоду, що змушені були за власними переконаннями їхати в інші світи, постійно спостерігали за долею України, робили висновки попередніх процесів, аналізували ситуацію збоку, маючи поряд живий приклад у порівнянні зі світовими явищами, свідками яких вони ставали. Українці у вигнанні мали своє коло спілкування, за кордоном певною мірою вони продовжували свою діяльність і намагалися хоч якось прислужитися своєму народові та бути корисними. Це ставало

сенсом їхнього існування й, власне, виживання. Одним із таких діячів став Є. Маланюк – український поет, публіцист, учасник подій 1917-1920 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Маланюка-поета у більшості проаналізована у різних аспектах (В. Панченко, Г. Клочек, Ю. Барабаш, Т. Салига, Л. Куценко, О. Гольник та ін.). Частково досліджена публіцистика письменника, яка не вся опублікована, а саме вона має значну цінність для української культури як високоінтелектуальна мемуарна спадщина свідка ключових в історії України подій (Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко). Варте уваги останнє видання 2017 р. (упорядник О. Омельчук), яке вміщує деякі вперше опубліковані статті та рецензії.

Формулювання мети статті. Публіцистика Маланюка, написана за кордоном, не прочитана до кінця, не досліджена в повному обсязі. Це пов'язано з багатьма відомими причинами (щось знаходиться в архівах інших країн, щось у приватних архівах). Такою маловивченою сторінкою творчої біографії Маланюка є його «Нотатники» (1936-1968 рр.). Більша їх частина видана 2008 р. та прокоментована Л. Куценком, але якісь із записів друкувалася на той час уривками у закордонних виданнях. Оскільки ці тексти проливають світло на особливості публіцистики автора, мають характер важливих тез, певних історичних штрихів як до постатей, так і до портрету доби, то завдання статті полягає у тому, щоб серйозно заглибитися у зміст, форму, сенс записів Маланюка та дати їх розлогий коментар у розрізі політичних, історичних та культурологічних явищ того періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цікавими є записи «З нотатника», опубліковані у виданні «Вісник ООЧСУ» за 1953 рік, дописувачем якого був Маланюк. Під час 1919-1929 рр. кілька тисяч громадян УНР, яка потрапила під окупацію комуністичної Росії, виїхали до Європи, США та Канади. Саме вони розпочали (а далі цю справу продовжили біженці-емігранти після II Світової війни) видавати низку часописів для українських переселенців та їх нащадків. Одним із видань, яке представляло табір «бандерівців», було видання групою «Організація

оборони чотирьох свобод України» власного «Вісника ООЧСУ». Саме в ньому Маланюк дописує блоги, які стали його рефлексією на різні події та їх учасників.

Записи «З нотатника» у № 8 «Вісника ООЧСУ» (1953) розпочинається датою 13.X.53. Цей блог дає визначення «керенщини». За емоційним навантаженням відчувається певна його дразливість. Чому саме постать Керенського так цікавила Маланюка? За кордоном одні емігранти перебували одинаками, не визнаними ні чужими, ні своїми, інші – навпаки гуртувалися навколо ідеалів, які намагалися зберегти. Олександр Керенський – одіозна постать, голова Тимчасового уряду під час Лютневої революції 1917 р. Він теж перебував у той час, коли і Маланюк, в еміграції у Нью-Йорку. Після смерті Сталіна з березня 1953 р. увага емігрантів знову прикута до змін у СРСР. Цього ж року друкуються дописи Маланюка.

У листопаді 1953 року Керенський, перебуваючи в Парижі, виступив по міжнародному каналу французького радіо із серією програм (збереглися магнітофонні записи). Хрущівська «відлига» розцінювалася емігрантами як пробудження свідомості. Мабуть, цим і викликані чергові роздуми Маланюка про долю українців у СРСР. Починає аналіз явищ, пов'язаних з великими обіцянками та з несправдженими мріями. Саме це, мабуть, автор мав на увазі, розпочинаючи з «керенщини» як цілого явища, називаючи його як «певний цілком визначений політичний термін». Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення: «Керенщина (зневажл.). Політика й панування контрреволюційного Тимчасового уряду Керенського після Лютневої революції 1917 р.) [6, 142]. Визначення за «Толковым словарём русского языка Ушакова»: «Керенщина (презрит.). Политика мелкобуржуазной революционной власти, предающая интересы трудящихся, пролетариата и прикрывающая своё соглашательство с крупной буржуазией громкими фразами, первоначально о периоде русской революции 1917 г., когда во главе правительства стоял Керенский. В эпоху керенщины. Испания переживает керенщину (об испанской революции 1932

г.; из газет)» [2]. У записі Маланюка емоційний компонент яскраво видає його власне незадоволення. Чому? Адже Керенський багато обіцяв. І якщо розглядати українське питання в часи Лютневої революції, то Керенський виступав проти анексії Фінляндії, мав наміри щодо звільнення Польщі, а потім і України. Але він не справдив сподівань, тому Маланюк закидає синонім «політичне хлестаковство», «головноумовляючий» і т.п. Дійсно, одіозна постать Керенського серйозно зачіпала інтереси й України у тому числі, бо питання землі було актуальним і для українського селянства. Щоб добре усвідомити риторику публіцистичних текстів Маланюка, необхідно розумітися на тих питаннях політики, якими так чітко оперує автор як свідок тих подій та безпосередній учасник зламу України 1917-1920 рр. Він глибоко знається на аспектах політичних, соціальних, історичних. Для висловлення критики добирає такі думки, що дають чітке розуміння обізнаності з біографією та політичною діяльністю опонента. Адже «хлестаковство» було фішкою у політичній грі одіозного Керенського. Вміння публічно говорити, до чогось схилити, їхати до солдат в окопи з відозвами та гаслами – ось основне, на що опирався політик. «Політик одного року» - так назвала його Н. Берберова. Пізніше сам Керенський визнавав: якби на той час було телебачення, він би переміг [3]. Та й не просто Маланюк обирає визначення «хлестаковство», адже саме цю роль Гоголівського персонажа віртуозно грав у юності любитель-театрал Керенський. «Головноумовляючий» - теж своєрідне визначення, яке демонструвало саме його політику, що полягала в умовлянні солдатів з числа селян перетерпіти в окопах і дочекатися державного розподілу землі. Дуже життєвими, зримими є публіцистичні тексти Маланюка, в яких він дає образні характеристики політика, порівнюючи його з виконавцем «Пісеньок П'єро» Вертинським. До речі, вже після цього допису Маланюка у листопаді 1953 р. Керенський в інтерв'ю на французькому радіо зазначив: «Ліберальна суспільна думка Росії ніколи не приймала політики насильницької русифікації. Тимчасовий уряд терміново повернув Фінляндії всі права за однієї єдиної умови: незалежність Фінляндії

повинна бути прийнята Засновницьким зібранням. Одночасно ми проголосили і незалежність Польщі. Почав розроблятися режим надання незалежності для прибалтійських країн, для України» [3. Як зазначив Маланюк у нотатках, «п. Керенський не задовольняється могильною тишею свого політичного небуття» [4, 18]. Його, очевидно, дратував пафос людини, яка досі вважає себе значущою у політиці. Цю «конгеніальність у своїй творчості» характеризує формулою «вертінскізм у політиці». У цьому глибоке мислення Маланюка, інтелект, позначений розумінням того, що зокрема така одіозна постать, як Керенський, що видав мемуарні праці в еміграції, неодноразово був звинувачений у протиріччях та різних версіях подій історії революції. Маланюк критично ставиться до цього бажання штучно підтримувати політичний інтерес до власної персони.

Публіцистичний дискурс Маланюка виразно посилений інтелектуальним феноменом автора. Він вказує на його світоглядну концептуальність у висвітленні багатьох аспектів. Як зазначає М. Шлемкевич, «На відміну від Німеччини чи Франції, у яких національний світогляд формувався на університетських кафедрах, у нас він формувався переважно публіцистами...» [7, 130]. Тому Маланюка торкали всі процеси, які відбувалися в Україні. Запис у Нотатнику від 3.11.53 р. зачіпає складну тему процесів українізації-русифікації та, зокрема, постать Ф. Гладкова, який відіграв свою роль у цьому. У тексті продемонстровано зразок московського шовінізму. Особливо активними показали себе Горький і Гладков. Якщо Горького піддав серйозній критиці Винниченко в «Одвертому листі до М. Горького», то постать Гладкова розлого аналізується Маланюком. Звичайно, він не міг бути осторонь, оскільки постійно відчував потребу в допомозі своїй нації у самовизначенні. Одіозна постать Гладкова потрапила в епіцентр періоду, коли більшовицькі шовіністичні представники влади намагалися зупинити відродження української мови, літератури, культури (1921-1930). За матеріалами, що друкувалися у журналі «Плуг» та газеті «Вісті», Гладков перебував із

дорученням щодо агітації російської мови (власне антиукраїнська агітація) на території Запоріжжя в комуні «Авангард». Під час відвідин селян він намагався їх відмовити користуватися українською мовою, але припустився помилкової риторики: «Зечем возрождать допетровскую эпоху, зачем гальванизировать украинский язык, который покрылся уже прахом». В Україні Гладков підпав під серйозну критику. 1928 р. журнал «Червоний перець» опублікував карикатуру, на якій він зображений в образі міністра Валуєва. Карикатура мала назву «Не было, нет и не будет». Чому саме Гладкова обрали для цієї ідеологічної, але в той же час ганебної справи. Мабуть, він був вигідною кандидатурою, оскільки мав давні зв'язки з Горьким, активним учасником цих процесів (Гладков переконував Горького очолити Спілку письменників, коли той перебував на Капрі; Горький був схвальним критиком перших творів Гладкова; Сталін неодноразово запрошував до себе на дачу Гладкова для відпочинку). На підтримку більшовицьких шовіністичних сил російський письменник зазначає: «Украинские писатели хотят конкурировать с русскими писателями, а выходит, только обезьянничают...». 1922 рік позначився тим, що восени керівництво ЦК РКП(б) та ЦК РКП(б)У проголошують «теорію боротьби двох культур» - міської (російської), яка вважається «пролетарською», «передовою», і селянської (української) – контрреволюційної, відсталого. Ця абсурдна (і в декого досі жива) теорія пропагує те, що перемогти має престижніша, тобто російська культура. В Україні втіленням цього процесу вважається другий секретар КП(б)У Д. Лебідь, тому в історії він визначений як «лебедівщина». Його підтримував Г. Зінов'єв (Апфельбаум). Зокрема зазначав, що російська культура все одно перемаже, оскільки це природний процес, який комуністи, як свій обов'язок, мають підтримати. У вищезазначеному році ліквідовують «Просвіту» на Кубані та у Зеленому Клинні (Далекий Схід), оскільки саме там у Росії були розташовані місця проживання українців. Ф. Держинський дає наказ виловити українських дітей-сиріт і знищити. У Чорному морі сталося затоплення барж з тисячами

сиріт [1, 17]. Пропонована теорія була різко засуджена у квітні 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) у Москві. Його резолюція назвала більш відсталі народи, в якій поряд із азербайджанським, узбецьким, киргизьким та іншими був названий і український. Було проголошено інший підхід – закоренити партійно-державний апарат у неросійських республіках. Настав період «українізації», але це було зроблено лише для заспокоєння ситуації після відсторонення Леніна. Хоча й серед українців знову з'являються запродавці, які заявляють, що «об'їздили всю Україну, розмовляли з селянами, й у них склалося враження, що українська мова там не потрібна». Врешті крапку поставив з'їзд членів Центрального Виконавчого Комітету 6 липня 1923 р., після якого повністю розвіялися ілюзії про будь-яку самостійність територій, що потрапили під російсько-більшовицьку окупацію. Ключовою у драматичному завершенні цих процесів для України стала поїздка українських письменників на зустріч із Сталіним у лютому 1929 р. А. Панів у звіті про поїздку до Москви писав: «Як це не дивно, а дві найбільші братні літератури СРСР зустрілися одна з одною лише на 12-му році революції. Взаємини їхні до цього часу часто характеризувались анекдотами та непорозуміннями». Я. Цимбал у статті «Леся Українка, Булгаков і Кубань» подає детальну розвідку про підготовку до гостини у Сталіна та саму зустріч. Українські авангардівці перед поїздкою вимагали, щоб ті літературні організації, до яких входили такі, як Гладков, виявили своє ставлення у всесоюзній пресі до подібних фактів прояву нелояльного ставлення до української радянської культури. Оскільки перед тим (грудень 1928 р.) Гладков надіслав до редакції «Плуга» листа, у якому відкидав звинувачення у шовінізмі та українофобстві, що виникли після виходу його репортажу «Комуна «Авангард». Цей допис українці сприйняли як агітку про щасливе колективне життя, яка супроводжувалась незграбними перекладами про комунарів, що не володіють «российской мовой – русским разговором», та коментарями на зразок: «Галичанин – человек, приехавший из Галиции. Галиция – юго-восточная часть Польши». До 1930 року ВУСПП критикує

Гладкова, публікуючи у «Червоному перці» карикатури та гумористичні дописи; редакція «Плугу» веде листування з Гладковим в особі С. Пилипенка, в якому відкрито заявляє незадоволення позицією російського письменника. Після репресій 30-х рр. дискутувати стало нікому, а Гладков продовжив свою справу. І ось тут приходить розуміння, чому з'являються інвективні дописи Маланюка у «Віснику ООЧСУ». Чергова шовіністична публікація Гладкова у радянському журналі «Новый мир» під заголовком «Про культуру мови» не викликає спротиву в Радянській Україні, але спротив чинять емігранти. Вони за кордоном слухають українське радіо, читають радянські публікації про Україну: «Пробігаючи очима випадково забачену статтю п. Гладкова, трудно було стримати в собі почуття певної злорадності, хоч, кажучи поважно, ми не лише поділяємо думки й почуття советського клясика, а й цілком щиро підтримали б його акцію в цім напрямку, бо це вийшло б на користь і нашій мовній культурі. І – зорово ("ребята", "возз'єднання", "доблесний" і т.п. (і – слухово) "щастя", "чай", "арханізація", "університет" і тлі, з якими пописуються виконавці радієвих передач ("українських" радіостанцій)» [5, 9]. Випадково зустрівши цю статтю, Маланюк нестримний у своїх коментарях, у яких кілька разів зазначено «почуття певної злорадності», яке викликає незадоволення Гладковим проникнення української мови до російської: «Слишать невіносімо» – скрикує обурений клясик советського письменства» [5, 8]. Публіцист іронізує («жалісно нарікає») над проблемою, яка виникла «в широких масах московської людности» з їх власної вини. У відповідь звучить українське прислів'я: «Бачили очі, що купували – могли б ми відказати п. Гладкову на його дуже спізнені ляментациї: їжте, аж повилазьте» [5, 9]. Публіцистика – оперативна реакція на подію, яка так само викликає реакцію від читача. Тому саме форма дописів у «Віснику» стали тим джерелом, з якого йшла суспільна думка Маланюка, його позиція українця-воїна, яким залишався протягом життя. Відчуття ним ненависті збоку Гладкова до української мови (думка останнього є публічною, і в цьому

небезпека) виливається у риторичні питання, з яких проглядається відповідь, у чому ж причина такого змішування мов: «А на потіху і "в ім'я історичної правди" мусимо додати: а хто ж поміг, помагав (і помагатиме!) "великому руському народу" наново зібрати імперію? Хто ж складав кадри "лицарів єдиної — неделімої" на терені нашої Батьківщини і незаступиму п'яту колону для московського війська в р.р. 1918 – 1920? І хто репетує ще сьогодні, що "не допустить расчлененія"?» [5, 9]. Маланюку потрібні були ці блоги для того, щоб мати платформу-трибуну, з якої можна було говорити навіть на весь світ, привертати увагу до проблем українства. Хотілося вказати на помилки і прорахунки більшовиків, які у період 1918-1920 рр. відібрали можливість інших народів відчутти вільне, «нецарське», не рабське життя. Маланюк протягом усього життя відчував біль втрати української України, яку він устиг відчутти, але не зміг разом з іншими втримати. Перебування в еміграції дало можливість аналізувати, враховуючи свободу слова, говорити з підсвідомою надією, що це почують ті, кому це адресовано. Більше того, публіцистика має на меті викликати швидку дію, відгук у читача. Автор художніми образами підкріплює логіку своїх суджень, місцями цей допис нагадує послання, оскільки Маланюк буквально звертається «п. Гладков!», ставить питання, дає відповіді, дискутує. Хоча робить це в односторонньому порядку, все ж, мабуть, сподівається на чийось реакцію, інакше не публікував би цих нотаток. Образ та роль образу в публіцистиці грає не останню роль. Адже образ автора та образ ключової фігури (Гладкова) однозначно присутні. Суспільна ситуація змальована у ракурсі двох протилежних полюсів. Ми бачимо дві думки, які репрезентує публіцист. Цитуючи опонента, він із ним дискутує, веде мову, переконуючи фактами, аргументуючи власну позицію. У тексті проглядаються художні деталі – штрихи, подробиці, за допомогою яких Маланюк намагається яскравіше відтворити суспільну картину, бути переконливішим, доповнити логічні докази. Дописи лаконічно, стисло і гостро змальовують проблему, додають їм войовничого характеру. Це було в стилі життєвої позиції Маланюка – не

стояти осторонь, не бути байдужим до долі українства. Хоча позиція його зважена і критична, оскільки допомогу деяких «енків» у негативних процесах він теж змальовує: «Все ті ж "россіяне", переважно "южане", трохи "енків", але найбільш і найактивніш – саме "одессіти". Зіпсували вам, п. Гладков, мову, але врятували, рятують (і рятуватимуть!) вашу монголо-імперію! А це ж річ либонь за всілякі "мови" важніша. Чи не рація, п. Гладков?» [5, 9]. Маланюк намагається проблему повернути тим боком, який приверне увагу широкого загалу, а то і переконає опонента.

Зміст публіцистики полягає у тому, щоб дати оцінку суспільному явищу, показати його осмислення. І Маланюк цього досягає. Його розмисли – це не щось матеріальне, це логіка суджень, які допомагають описати конкретні речі. Він застосовує мовний ефект від прямих висловів, різких формулювань, щоб викликати реакцію, можливо, і в опонента. Публіцист з ним змагається, дає відповідь Гладкову на питання, які він поставив у своїй статті. Це поєдинок, який відбувся завдяки небайдужості Маланюка. Стаття російського письменника не залишилася без відповіді. Й хоча в радянській Україні не було кому стати у мовний двобій, це зробив Маланюк – воїн, який своєю зброєю-гострим українським словом закрити уразливі місця України, виконавши у черговий раз заповіт Шевченка: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово!».

Бібліографія

1. Без мови – немає нації / Упор. Л. Голота, Є. Букет. – К. : Український пріоритет, 2011. – 112 с.
2. Большой толковый словарь русского языка : в 4 т. / под. ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Славянский Дом Книги, 2014. – 960 с.
3. Керенский. Интервью 1953 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feldgrau.info/memory/2617-kerenskij-intervju-1953-goda>. – Назва з екрану.
4. Маланюк Є. З Нотатника / Є. Маланюк // Вісник ООЧСУ. – 1953. – №08 (062). – С. 18 – 19.

5. Маланюк Є. З Нотатника / Є. Маланюк // Вісник ООЧСУ. – 1954. – №01 (063). – С. 8 – 9.

6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Т. 4 [ред. кол. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.

7. Шлемкевич М. Новочасна потуга / М. Шлемкевич // Верхи життя і творчості : Промови-доповіді. – Нью-Йорк, Торонто, 1958. – С. 109 – 146.